

Nowak, Irena

Płock jako środowisko naukowe

Notatki Płockie 48/2-195, 35-38

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PŁOCK JAKO ŚRODOWISKO NAUKOWE

Idea powołania w Płocku filii Uniwersytetu Warszawskiego a w dalszych planach nawet Uniwersytetu Płockiego, a więc instytucji, która jest zarówno uczelnią jak też ośrodkiem naukowo-badawczym skłania do przypomnienia roli i pozycji Płocka, jako środowiska naukowego.

Kiedy w 1820 roku powstało Towarzystwo Naukowe Płockie¹, jako cel swego istnienia przyjęło „prowadzenie prac naukowo-badawczych i krajoznawczych w oparciu o idee regionalizmu”. Kajetan Morykoni, Hipolit Gawarecki, Stefan i Halina Rutsy, Aleksander Maciesza, Maria Macieszyna - to przykłady szczególnie zasłużonych płocczan, którzy z pasją i poświęceniem różnymi drogami realizowali ten cel w ciągu ponad stu lat istnienia Towarzystwa do drugiej wojny światowej. Główne zasługi położyli na polu badań historycznych, folklorystycznych i przyrodniczych regionu a także dla zachowania i rozwoju Biblioteki TNP, ofiarowanej przez rodzinę Zielińskich. Stanowiła ona i nadal stanowi niezwykle cenną podstawę dla życia intelektualnego i naukowego Płocka.

Towarzystwo Naukowe odrodziło się zaraz po wojnie, w 1945 roku, ale dopiero powstanie w 1955 roku Komisji Badań nad Powstaniem i Rozwojem Płocka² dało początek działalności naukowo-badawczej Towarzystwa i pobudziło życie intelektualne miasta. Zainicjowana a następnie kierowana przez Kazimierza Askanasa, wiceprezesa TNP, Komisja przyjęła program naukowo-badawczy, nowatorski nie tylko na skalę Płocka ale na skalę ówczesnych badań naukowych w kraju. Wychodził on od idei regionalizmu, skłaniającej do naukowego poznania miasta i regionu, i prowadził do kompleksowych, wielodyscyplinowych i wieloetapowych badań Mazowsza Płockiego w oparciu i we współpracy z krajowymi ośrodkami naukowymi.

Dwa projektowane nurty działalności - to, po pierwsze, organizowanie ruchu naukowego na własnym terenie, budzenie zainteresowań naukowych i podejmowanie prac badawczych a także powołanie własnego pisma naukowego. Po drugie - współpraca z ośrodkami naukowymi w kraju poprzez inicjowanie tematyki badawczej oraz różne rodzaje pomocy organizacyjnej i, w miarę możliwości, merytorycznej.

Członkowie Komisji - Tadeusz Gierzyński / prezes TNP 1957-1968 / Czesław Gutry / ówczesny dy-

rektor Biblioteki/, Franciszek Dorobek, Krystyna Mierzejewska, Ludwik Śmigiełski i Mieczysław Sobociński poparli śmiało i kontrowersyjną w opinii Zarządu TNP inicjatywę Askanasa. Zyskała ona także konieczną aprobatę ówczesnych władz w mieście związaną z podjętą w kraju koncepcją obchodów millenijnych, w które badania nad przeszłością Płocka także się mieściły.

Komisja rozpoczęła działalność, przyjmując założenia, które opierały się na ocenie różnicy między warunkami badań naukowych w ośrodkach akademickich i w mieście prowincjonalnym, pozbawionym uczelni a więc i kadry naukowej, gdzie trzeba się opierać na nieprofesjonalnej działalności naukowej o charakterze społecznym.

Pierwszy okres pracy Komisji objął dwa podstawowe zakresy, przyjęte w programie. Organizowanie ruchu naukowego w regionie przez angażowanie osób i sugerowanie tematów badawczych, które mogłyby realizować oraz zapoczątkowanie prac własnych z zakresu bibliografii, kartografii, ikonografii i źródłoznawstwa, które służyłyby wszystkim badaczom. Drugim, szerokim zakresem pracy Komisji było nawiązywanie współpracy o różnym charakterze z placówkami naukowymi PAN i uniwersytetów. Zrealizowany został także projekt stworzenia własnego czasopisma naukowego ośrodka płockiego. W lipcu 1956 roku wyszedł pierwszy numer kwartalnika „Notatki Płockie”, noszące początkowo podtytuł „Biuletyn Komisji Badań nad Powstaniem i Rozwojem Płocka”, które ukazują się do dzisiaj. Kwartalnik zawierał zarówno prace płocczan jak też naukowców spoza Płocka, autorów tej miary, co profesorowie Aleksander Giejsztor, Stanisław Herbst, i inni. Początkowo przeważała tematyka historyczna ze względu na przygotowywane Millenium Państwa i Płocka.

Owoce własnej pracy Komisji było szereg opracowań bibliograficznych, dokonanych przez pracowników Biblioteki, Czesława Gutrego, Halinę Kostanecką, Marię Kieffer, Stanisława Kostaneckiego, Lucynę Gołębiowską, a także szereg przyczynków do historii Płocka.

Nawiązywanie współpracy z instytucjami i ośrodkami akademickimi rozpoczęło się od kontaktów z Instytutem Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk dla uzyskania zgody dyrektora Instytutu, prof. Witolda Hensla na rozpoczęcie prac

archeologicznych w Płocku, prowadzonych przez kilka następnych lat przez prof. Włodzimierza Szafrąńskiego.

Dalszy etap - to współpraca z prof. Aleksandrem Gieysztozem, z prof. Stanisławem Herbstem z Instytutu Historii. Kontakt z prof. Witoldem Doroszewskim i jego Zakładem Językoznawstwa Polskiego, zaowocowało przeprowadzeniem szerokich badań gwaroznawczych na Mazowszu z dużym udziałem płocczan. Również nawiązanie kontaktu z doc. Marianem Sobieskim z Państwowego Instytutu Sztuki pozwoliło Komisji wziąć udział w badaniach folklorystycznych na terenie kilku powiatów mazowieckich.

Badaniami antropologicznymi zajął się prof. Ireneusz Michalski z zespołem Zakładu Antropologii Uniwersytetu Łódzkiego, także przy wydatnej pomocy organizacyjnej członków Komisji.

Prowadzone badania zaowocowały świetnymi wynikami. Powstał 4-tomowy Atlas Gwar Mazowieckich. Bardzo ciekawe efekty przyniosły badania archeologiczne, m.in. odkrycie przez prof. Szafrąńskiego wczesnośredniowiecznego uroczyska na Wzgórzu Tumskim oraz grodu z podgrodzium, będącego załączkiem organizmu miejskiego. Kilku-letnie badania antropologiczne, którymi objęto ok. pięciu tysięcy osób, pozwoliły na sporządzenie map struktury antropologicznej regionu. Ciekawe nagrania i opracowania powstały w wyniku badań folkloru muzycznego. Prowadzone były badania muzykologiczne, w których udział wzięli znakomity muzykolog ks. prof. Hieronim Feicht i prof. Zofia Lissa. Dalsze prace w historii muzyki w Płocku były autorstwa płocczan Janiny Kuczewskiej, Marcina Kamińskiego i Wandy Chrostowskiej. W oparciu o Politechnikę Warszawską prowadzone były badania z zakresu architektury. Badania inwentaryzacyjno-architektoniczne, przeprowadzone przez Zakład Zabytkownictwa i Konserwatorstwa Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu Toruńskiego miały dużą wartość dla wiedzy o historii sztuki Płocka.

We wszystkich tych badaniach istotną rolę odegrała pomoc organizacyjna i udział badaczy płockich. Wyniki badań referowane były na kilku sympozjach i sesjach naukowych w Płocku, ukazywały się w kolejnych numerach „Notatek Płockich” oraz w ogólnopolskich pismach specjalistycznych. Powstały liczne publikacje książkowe, wśród nich wydana przez TNP „Sztuka Płocka” Kazimierza Askana.

Następną szansą rozwoju życia naukowego w Płocku stało się powołanie przez Prezydium Polskiej Akademii Nauk w 1961 roku Komitetu Badań Rejonów Uprzemysławianych³. Zainteresowania

badawcze Komitetu skierowały się w pierwszym rzędzie na Płock i rejon płocki, wkraczający w pierwszy okres intensywnej industrializacji w związku z rozpoczętą w 1960 roku budową Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych. Wybór Płocka uwarunkowany był ponadto działalnością naukową Towarzystwa Naukowego Płockiego i jego rolą w aktywizacji miejscowych inteligencji a także bogatymi zbiorami plocjanów i prac bibliograficznych w Bibliotece TNP. Nie bez znaczenia był też pełen zaangażowania stosunek do planów badawczych Komitetu prezesa TNP Jakuba Chojnackiego, wiceprezesa do spraw naukowych, Kazimierza Askana a także władz miasta w osobie prezydenta Henryka Białczańskiego.

W skład Komitetu weszli wybitni uczeni - wśród nich profesorowie Jan Szczepański, Józef Chałasiński, Bohdan Suchodolski, Stefan Ignar jako przewodniczący a także powołany został wiceprezes TNP Kazimierz Askana.

W Płocku powstała Stacja Naukowa Zakładu Badań Rejonów Uprzemysławianych PAN, która przez dwadzieścia lat gościła w gmachu TNP, a następnie na terenie Politechniki w Płocku. Pracownicy Stacji - Irena Nowakowa, będąca jej kierownikiem, Marian Nowak i Hanna Raczyńska poza własnymi tematami badawczymi, nad którymi pracowali, przez te wszystkie lata służyli pomocą organizacyjną, informacyjną i merytoryczną licznym badaczom z krajowych a także zagranicznych ośrodków naukowych, Stacja była bazą lokalową oparciem dla badań prowadzonych w Płocku i rejonie.

Działalność badawcza Komitetu i Zakładu Badań realizowana była w oparciu o określone dyrektywy metodologiczne - przede wszystkim interdyscyplinarności i kompleksowości badań pozwalające na wielostronną analizę badanych zjawisk społecznych a także badanie dynamiki przemian społecznych, umożliwiające analizy porównawcze w czasie. Możliwość zbadania sytuacji w mieście i rejonie u progu uprzemysłowienia, dająca szansę przyszłym badaniom porównawczym, sprawiła, że do 1963 roku podjętych zostało w Płocku i rejonie 47 tematów badawczych. Chociaż priorytet miały dyscypliny ekonomiczne i socjologiczne, wkrótce do badań włączyli się także pedagodzy, prawnicy, lekarze, urbaniści, geografowie, kulturologi, ekolodzy. Poza Instytutami Polskiej Akademii Nauk w badaniach wzięły udział Uniwersytet Warszawski, SGPiS, SGGW, Politechnika Warszawska, Akademia Medyczna w Warszawie, Uniwersytet Łódzki a także niektóre ośrodki naukowe Poznania, Wrocławia, Torunia, Puław, Krakowa.

Badania objęły z czasem kilka rejonów uprzemysławiających się - Puławy, Konin, Tarnobrzeg, Lublin, ale większość tematów zapoczątkowana była w Płocku i stanowiła bazę analiz porównawczych.

Badania zyskały pomoc organizacyjną i gotowość współpracy ze strony zarządu TNP, a także pobudziły aktywność intelektualną środowiska. Znalazło to wyraz w szeregu prac pomocniczych, przyczynkarskich a także badawczych płocczan. Wychodzące od roku 1965 do roku 1973 zeszyty statystyczne „Płock w liczbach”, opracowane przez dr Jakuba Chojnackiego, służyły z pożytkiem różnych dyscyplin. Podobnie - opracowania bibliograficzne pracowników Biblioteki TNP - Marii Kieffer Kostaneckiej, Haliny Kostaneckiej i innych.

W „Notatkach Płockich” ukazywały się artykuły płocczan, zainteresowanych miastem i przeobrażeniami w nim zachodzącymi - Franciszka Dorobka, Kazimierza Askanasa, Jakuba Chojnackiego, Ireny Nowakowej, Stanisława Kostaneckiego, Stanisława Chrzanowskiego i innych⁴.

Zainteresowania badawcze Komitetu i Zakładu Badań obejmowały zarówno problematykę miejską jak wiejską. Po przekształceniu się w 1972 roku Zakładu badań Rejonów Uprzemysławianych w Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, skupiono się głównie na problemach wsi lecz badania miejskie, głównie nad Płockiem, były kontynuowane w Sekcji Miejskiej Instytutu.

Dyrektorem zarówno Zakładu Badań jak później Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa był prof. Dyzma Gałaj, jeden z najbardziej zaangażowanych badaczy rejonu płockiego. Jego zainteresowania badawcze dotyczyły szeroko rozumianych przemian w strukturze społeczno - zawodowej wsi. Obok niego badaniami na wsi w zakresie zmian w strukturze agrarnej, produkcji rolnej, przeobrażeń rodziny wiejskiej, życia kulturalnego wsi zajmowali się prof. Stefan Ignar, dr Tadeusz Hunek, dr Eugenia Łysiowa, dr Franciszek Jakubczak, dr Barbara Tryfan i szereg innych badaczy. Prof. Antoni Rajkiewicz i prof. Kazimierz Miękus prowadzili badania nad problematyką siły roboczej w Płocku i rejonie, dr Anna Preiss badała kadrę inżynierjno-techniczną Petrochemii. Warunki bytowe w mieście i na wsi były tematem badań profesorów Kazimierza Romaniuka i Franciszka Kolbusza. Wieloletnie badania nad problematyką ludzi starych i kobiet prowadził prof. Jerzy Piotrowski i prof. Adam Kurzynowski. Kilkuetapowe badania z zakresu szkolnictwa, awansu oświatowego i społecznego młodzieży w rejonie płockim prowadził Zespół prof. Mikołaja Kozakiewicza z udziałem prof. Zbigniewa Kwiecińskiego, prof. Włodzimierza Win-

clawskiego i pracownika Stacji Płockiej, mgr Mariana Nowaka. Problemami młodzieży i szkolnictwa w Płocku zajmowała się prof. Anna Przeclawska z zespołem. Badania nad postawami moralnymi i życiem religijnym prowadził prof. Janusz Mariański. Przemiany kulturalne w środowisku robotniczym Płocka badała dr Irena Nowakowa. Zjawiska patologii społecznej w Płocku - przestępczość, alkoholizm, choroby psychiczne - badali dr Kazimierz Askanas, dr Paweł Zakrzewski i dr Jerzy Henisz.

Relacje człowiek a środowisko i problemy ekologiczne Płocka były przedmiotem badań porównawczych dr Ewy Kaltenberg-Kwiatkowskiej.

Problematyka przemian w strukturach społeczno-przestrzennych w mieście i rejonie była badana przez profesorów Adama Andrzejewskiego, Adama Ginsberta, Tadeusza Mrzygłoda, Zygmunta Lacherta, Józefa Tobiasza, Andrzeja Stasiaka, dr Alicję Nowak.

Problemy młodzieży w warunkach szybkich przeobrażeń miasta skupiły zainteresowania znacznej grupy badaczy różnych dyscyplin z ośrodków warszawskich, Stacji Płockiej i Sekcji Socjologicznej TNP. Zaowocowało to kompleksowymi badaniami i pracą zbiorową „Młodzież w uprzemysławiającym się mieście” /maszynopis w Bibliotece TNP/, która we fragmentach ukazała się w „Roczniku TNP”, 1983 r.

Doniesienia z badań terenowych i opracowania publikowane były w kolejnych tomach „Zeszytów Badań Rejonów Uprzemysławianych”, których w latach 1962-1972 ukazało się 60 numerów. Społeczeństwo płockie informowane było o badaniach prowadzonych w mieście i rejonie przez artykuły w „Notatkach Płockich” i sesje naukowe. Ogromny dorobek badawczy Komitetu Badań Rejonów Uprzemysławianych znalazł wyraz w licznych opracowaniach monograficznych i syntetycznych, zamieszczanych w pismach specjalistycznych i w postaci wydawnictw książkowych. Wśród nich znalazły się także prace płocczan - „Przestępczość w uprzemysławianym mieście” Kazimierza Askanasa, „Robotnicy w uprzemysławiającym się mieście” Ireny Nowakowej i praca zbiorowa „Płock - społeczeństwo miejskie w procesie uprzemysłowienia”. Bibliografia tych wszystkich prac obejmuje kilka tomów „Zeszytów BRU”⁵.

Wyniki ówczesnych badań nie tylko straciły dzisiaj na aktualności z powodu upływu czasu, ale także wymagają reinterpretacji w nowych warunkach historycznych. Mają jednak znaczenie dla historii miasta i rejonu i w wielu przypadkach mogą stanowić odniesienia dla przyszłych badań. Przykładem

mogą być przeprowadzone w 1998 roku badania w szkołach płockich, ponowione po trzydziestu latach przez prof. Annę Przeclawską, kierownika Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Warszawskiego. Wydaje się, że zarówno Towarzystwo Naukowe, jak władze miasta deklarując pomoc i ułatwiając warunki pracy, mają szansę zachęcić dawnych i nowych badaczy do ponownego zainteresowania Płockiem i społeczeństwem płockim w nowych warunkach politycznych, gospodarczych i społecznych.

Życie naukowe dzisiejszego Płocka⁶ ma, jak zawsze, zaplecze w unowocześniającej się Bibliotece TNP i oparcie w tradycjach badawczych Towarzystwa Naukowego. Obecna działalność naukowo-badawcza Towarzystwa skupiająca się teoretycznie w dwunastu sekcjach naukowych, w rzeczywistości jest raczej skromna. Jedynie Sekcja Historyczna i Sekcja Informatyki wykazują większą działalność. Istnieje nadal Seminarium doktoranckie, przez trzydzieści lat z oddaniem prowadzone przez prof. Antoniego Rajkiewicza, którym obecnie kieruje prof. Mirosław Krajewski.

Jest to cenna pomoc dla płocczan przygotowujących prace doktorskie.

Towarzystwo ma dobrą bazę materialną, tradycje naukowe i co raz szerszą młodą kadrę naukową w Płocku - są to duże szanse na przyszłość.

Płock nie jest już miastem prowincjonalnym -

ma sześć wyższych uczelni. Ich kadra naukowa wzrosła w latach 1991-1997 ze 149 osób do 419 i rozszerza się niewątpliwie nadal. Poza swą działalnością pedagogiczną są ośrodkami naukowymi. Rozbudowaną działalność naukowo-badawczą ma istniejący od trzydziestu lat Ośrodek Naukowo-Dydaktyczny Politechniki Warszawskiej w Płocku. W zakładach, zespołach i laboratoriach prowadzone są badania i opracowywane metody wdrażania ich wyników. Organizowane są sympozja i konferencje naukowe z udziałem ekspertów zagranicznych. Rozwija się współpraca z Ośrodkiem Badawczo - Rozwojowym Przemysłu Rafineryjnego, który jest także placówką naukowo-badawczą.

Działalność naukowo-badawczą poza wyższymi uczelniami prowadzą także we właściwych dla siebie zakresach takie instytucje kultury, jak Biblioteka TNP, Archiwum Państwowe, Muzeum Mazowieckie.

Szybki rozwój szkolnictwa wyższego, wdrażający się wielokrotnym wzrostem liczby studentów /w latach 1991-1997 z 613 osób do 6362/, sprawia, że w społeczeństwie płockim rośnie i będzie rosła liczba ludzi wykształconych, w tym niewątpliwie osób o ambicjach intelektualnych i naukowych. Budzi to nadzieję tych, którzy chcieliby widzieć Płock, jako miasto uniwersyteckie, ośrodek szkolnictwa i nauki.

PRZYPISY

¹ *Towarzystwo Naukowe Płockie 1820-1830, 1907-1957. Szkice i materiały.* Płock 1957

² Kazimierz Askanas, *Towarzystwo Naukowe Płockie w trzydziestopięciolecie Polski Ludowej.* „Notatki Płockie”, nr 3, 1979

³ Jerzy Piotrowski, *Koncepcja zespołowych badań nad przeobrażeniami społecznymi i kulturalnymi wywołanymi industrializacją.* „Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych” nr 1, 1962; Irena Nowakowa, *Dyzma Gałaj, Rozwój badań nad skutkami industrializacji. W rejonie płockim.* „Notatki Płockie” nr 1, 1966; Marian Nowak, *Problematyka Rejonów Uprzemysławianych. Działalność Komitetu i Zakładu Badań Rejonów Uprzemysławianych PAN w rejonie Płockim.* „Rocz-

nik Mazowiecki”, Tom V, 1974

⁴ Maria Kieffer-Kostanecka, *Wybrane prace i materiały dotyczące Płocka ze szczególnym uwzględnieniem przemian społeczno-gospodarczych w latach 1960-1979.* [w:] *Płock. Społeczeństwo miejskie w procesie uprzemysłowienia.* Warszawa, 1982

⁵ Bibliografia prac z zakresu uprzemysłowienia [w:] „Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych”, seria bibliograficzna 1, 1970; „Zeszyty BRU” seria bibliograficzna 2, 1971; „Zeszyty BRU” seria bibliograficzna 3, 1972; Maria Kieffer-Kostanecka - *Wybrane prace ... /jak wyżej/.*

⁶ Irena Nowakowa, *Płock jako środowisko kulturalne po 30 latach.* 1998. Maszynopis w Bibliotece TNP.